

Rábavölgyi Attila

Zalakaros (monográfia)

Örvendetes tendencia figyelhető meg az utóbbi egy-két évtizedben a hazai könyvpiacra. Egymást érik az olyan tudományos igényű kiadványok, amelyek egy-egy kisebb lélekszámú település történetével, szűkebben értelmezett vonzaskörzetével, népszokásaival, történelmi nevezetességeivel foglalkoznak. A Zalakaros Város Önkormányzata által kiadott tanulmánykötet bővíti az imént felsorolt hiánypótló munkákat.

A szerzők — áttekintve a bibliográfiákat, jegyzeteket — a lehetséges összes szakirodalmat felsorakoztatták és e mellett hosszas, zömében levéltári kutatást kellett végezniük, valamint mélyreható helyi ismeretekkel kellett felvértezni magukat, hogy céljaikat elérhessék. Nagy tiszteletet érdemelnek valamennyien.

A millenniumi esztendőben kiadásra került kötet többirányú célt hivatott szolgálni. Egyfelől — természetesen — a helyi közösség részére biztosítja a kisvárosról a szerzőgárda közreműködésével eddig összegyűjtött tudnivalókat — tovább erősítve a lokálpatriotizmust, a hagyományápolás jelentőségét. Másfelől a „Karos”-ra gyógyulni, üdülni, pihenni vágyó hazai és külföldi vendégeknek nyújt abban segítséget, hogy ne csak a fürdővárost lássák a maga szolgáltatásaival, hanem megismerhessék e kedvező fekvésű dél-zalai település természeti és földrajzi környezetét, rég- és közelmúltját, népi értékeit. Jó példát láthatunk arra, hogy a kisebb népeiséget magukba foglaló településeknek is nyílhat lehetőség önmaguk bemutatására, értékeik megőrzésére, ha a szellemi és anyagi tőke kellő összehangolása megtörténik.

A szerzők ismert kutatók, rendkívüli alaposággal készítették el tanulmányaikat.

Lovász György: Zalakaros természeti viszonyai. A szerző Zalakarost és közvetlen környékét a természeti környezet néhány fontos aspektusából közelíti meg. Dolgozata három fő vizsgálati területet érint. A felszín kialakulásának több millió éves folyamatát a paleozoikumtól egészen a holocén mai változásaiig követi nyomon az részben. Nagy hangsúlyt fektet a sajátosságok elhelyezkedésre és az ebből következő jelenségekre. Ez utóbbiakra a hidrológiával foglalkozó részben tér ki bővebben. „Karos” ugyanis egy a föld-

kéregben húzódnó törésvonal (Zágráb-Hernád vonal) felett található.

A földtörténeti mezozoikum érájának elején (triász) a kőzetek transzgresszióról tanúskodnak, melynek következtében sekélytengeri és partközeli üledékképződés játszódott le. A jura időszaktól a miocénig regressziós évmilliókat mutat a kéreg összetétele. A miocénben viszont újra tengerelöntés következett (kb. 12 millió éve). A Pannon-tenger szintén meghatározó jelentőséggel bírt a felszínformáló folyamatokban. Az utolsó 2,4 millió év alatt alakultak ki azok a meridionális völgyek, amelyek a Zalai-dombság felszínének meghatározó formái. Ezek a formák törések és vetődések során jöttek létre. Az utolsó jelentékeny felszínformáló folyamat a környék nyugati részének kiemelkedése, keleti részének süllyedése. Párhuzamosan a völgyek kialakulásával a Duna mederváltoztatása is nyomot hagyott a régióban.

A hidrológiai viszonyok vizsgálatának középpontjában nyilvánvalóan a termálvíz-kutatás áll, hiszen az átlagosnál jóval vékonyabb kőzetlemez lehetőséget ad mezozoós vagy kainozoós üledékekben felhalmozódott egykori tengervíz felmelegítésére. A mélyfúrások megkezdése az 1940-es évektől folyamatos. A karosi termálvíznek az a sajátossága, hogy brakkvíz, azaz tengervíz és karsztvíz (édesvíz) elegye. A 2753 méter mélyről feltörő termálvíz gyógyító hatása pedig magas bróm, jód, fluor tartalmának is köszönhető.

Az éghajlati viszonyok tekintetében a szerző két elemet vizsgál makroklimatikai szempontból. A hőmérsékleti és csapadék jellemzők összegzéséhez a nagykanizsai meteorológiai állomás 1901-1950 között mért törzserőkeit elemzi. Az adatok feldolgozása alapján megállapítja, hogy Zalakaros és környékének időjárását a DNY-felől érkező légtömegek határozzák meg (enyhébb tél, csapadékos tavasz és ősz).

A mikroklimatikus összegzésben a levegő hőmérséklete, páratartalma és a légáramlási viszonyok alapján két típust különített el: a Kiskomáromi-csatorna völgytalpán és a dombsági területen kialakultat.

A talajviszonyok tekintetében 3 főtípust emel ki. Barna erdőtalaj, réti talaj, lápos réti talaj. A vidék

humidus klímájának köszönhetően folyamatos a kilúgozódás, a savanyodás, ami hosszú távon a minőségük romlását vonja maga után. Így nem csoda, hogy a termőképességük — legjobb hazaihoz viszonyítottn — csak 40-50%-os. A talajerózió hatására a talajok legtermékenyebb „A” és „B” szintje a domboldalakon már teljesen hiányzik. Új mezőgazdasági technológiák alkalmazását javasolja a szerző.

A témakörök szemléltetését 7 térképvázlat és 8 táblázat színesíti.

Gyulai Ferenc: Zalakaros és környékének növény- és állatvilága. Gyulai Ferenc tanulmánya valóban segít górcső alá venni Zalakaros szűkebb és tágabb környékének igen gazdag növény- és állatvilágát, mely nemcsak geológiailag tekinthető határterületnek. A kb. 200 km² kiterjedésű egységhez a kisváros mellett Nagyrada, Zalasabbar, a Kis-Balaton nyugati medencéje Balatonhídvéggel bezárólag, Balatonmagyaród, Zalakomár, Galambok, Csapi, Nagybakonak, Kerecseny és Orosztony tartoznak.

A természetföldrajzilag Zala (Saladiense) és Somogy (Somogyicum) találkozásánál fekvő térség csak a 20. század második felétől került a botanikusok és zoológusok érdeklődésének igazán a középpontjába.

Növényföldrajzi aspektusból nehezen húzhatóak meg a flóratartományok határvonalai (klimatikus viszonyok), amely az utóbbi évszázadban vitákat eredményezett.

A település és környékének természeti adottságai hozzájárulnak ahhoz, hogy a növénytermesztés és az állattenyésztés mellett az erdőgazdálkodás is jellemző. A természetes növénytársulások az utóbbi évszázadokban a szőlők, gyümölcsösök és szántók javára háttérbe szorultak. Ennek a folyamatnak az ellenére Ormádon és Csörnyeberken találkozhatunk olyan védett területekkel, ahol a nagyközönség is számos érdekességet figyelhet meg (Épideum alpinum; magaskőrises égerláp).

„Karos” és környéke rendkívül gazdag gyógynövényekben. Károlyi Árpád munkájának köszönhetően a zalai flórajárás területéről több mint 150 fajt ismerünk pl. varjúbenge, mecseki tea, kamilla.

Az erdők faállományát a II. világháborút követő évektől jelentékeny változások érintették. Az őshonos fajok mellé tájidegeneket telepítettek pl. vöröstölgy, fenyő-, nyár-, dió- és akácfélék. Pusztai József

erdőfelügyelő észrevételéből kiderül viszont, hogy a magántulajdonú erdők esetében nem mindig találkozhattunk megfelelő szakértelemmel, ami a telepítéseket illeti.

Tanulmányának további kiemelendő része a Kis-Balaton természetvédelmi jelentőségével foglalkozik. Bemutatja az 1930-as évektől a '70-es évek közepéig tartó „pusztító” lecsapolási és kiiktatási folyamatot, mely a természetes szűrőt hosszú időre megszüntette és nagy mértékben hozzájárult az ottani ökológiai egyensúly felborításához. Ennek helyreállítása mind a hazai, mind a külföldi kutatócsoportok számára fontossá vált. Az ökoszisztéma felélesztése és rendezése sok-sok időt fog még igényelni, talán újra éledhet az az ősmocsár, mely az 1922 előtti állapotban otthont adhatott növény- és állatfajoknak egyaránt.

Fontos kiemelni a dolgozat kapcsán, hogy a természeti környezet ezen megvilágítása pozitív hatással bír az itt élők és az érdeklődők gondolkodásmódjára, hiszen részletes betekintést nyújt abba, hogy a külső — s olykor hozzá nem értők — szemlélőknek feltárulkozzék az a fantasztikus flóra- és faunavilág, mely nap mint nap a szeme elé tárul.

Az egyes fejezetekhez bő irodalmi jegyzékek tartoznak, viszont szerencsés lett volna jegyzeteket készíteni a jobb áttekinthetőség érdekében.

A három térképvázlat segíti az olvasó tájékozódását.

Ördög Ferenc: A Karos helységeinek eredete. Ördög Ferenc a település nevének etimológiai magyarázat-lehetőségeit vizsgálja. Érveket és ellenérveket tesz közzé olyan módon, hogy valamennyi értelmezési variációt közli. A legfontosabb a szerző számára az az alapfelfogás, hogy a név „puszta, minden képző és utótag nélküli személynévből keletkezett”. Többször utal a korábbi időszakok forrásemlítéseinek hibalehetőségeire, melyek eltéríthetik a kutatót és más érdeklődőket az eredeti kiindulóponttól.

Vándor László: Zalakaros és környékének története az ősidőktől a török kor végéig. A szerző nemes és egyben nehéz feladatot vállalt. Egy település története a prehisztorikus időből régészeti leletek (település- és sírfeltárások) feldolgozásából és értelmezéséből lehetséges. A terepbejárások és a feltárá-

sok 1980-1985 között kezdődtek meg Horváth László régész vezetésével.

Az első emberek kb. 7000 évvel ezelőtt jelentek meg a korai neolitikumban. Az első leletegyüttes a dunántúli vonaldíszes kultúra műveltség népességéről tanúskodik. A késő újkőkorból, a rézkorból, a korabronzokorból, késő bronzokorból (halomsíros kultúra; urnamezős kultúra) maradt ránk tárgyi emlékek sokasága.

A Kr. e. 4. századtól erőteljes népmozgások indultak az Alpok északi előteréből, melynek köszönhetően késő vaskori kelták érkeztek több hullámban a Dunántúlra. Az ezt követő majd ezer esztendő a római birodalom keleti terjeszkedésének (Pannónia), hun és germán törzsek megtelepedésének adott helyet. Az avar korszakot követő rövid elnéptelenedést Nagy Károly állítja meg. A 9. századtól vált a környék központjává Mosaburg (Zalavár-Vársziget) Pribina és Kocel korában. Az áttért morvák a grófság területén több mint harminc, zömében fából készült templomot építettek.

A középkori Karosnak a történelme első írásos említésétől számítható ismertebbnek. Királyi birtokként adományozták 1254-ben, de már IV. (Kun) László uralkodása alatt 1276-ban megkezdődött a királyi uradalom eladományozása a veszprémi egyháznak. Többszörös tulajdonosváltás után — tudhatjuk meg a tanulmányból — 1355-ben az óbudai prépostság kezére jut Komárral, Galambokkal és Szentpéterrel együtt, s több mint 200 esztendőre egyházi birtokká válik. Ez a folyamat egyúttal a szomszédos Somogy megyéhez történő kerülésnek is kiindulópontja.

A 15. század első fele gazdagabb forrásanyagot kínált a szerzőnek, mint az azt következő félszáz esztendő. A török megjelenése előtti dicális összeírás szerint a falu Somogy megyéhez tartozott Török Bálint birtokaként. Egy 1548-ban keltezett okirat szerint az óbudai prépostságtól a település mezővárosi (oppidum) rangot nyert. Alig 30 év leforgása alatt viszont Komárral és Galambokkal együtt más határszéli településekhez hasonlóan már szinte teljesen elenyésztettek, s már csak possessio(falu)nak tekintették. Karos ekkorra ismét királyi kezelésbe került, amelyet alátámaszt az 1582-es dicális és 1597-es birtokösszeírás is. A 17. század eseményei front-

vonlra sodorták a falut, amely ennek ellenére többször képesnek bizonyult újjáéledni.

A szerző a 17. század második felét mint egy háromirányú, egyaránt pusztulást eredményező negatív időszaként tárja elénk. A település és környékének előrehaladását a törökök mellett a végváriak (Kiskomár, majd Zalavár), a felszabadító érában pedig a török kiűzésére bevonuló seregek is jelentősen akadályozták.

Mindezek figyelembe vételével nagyon nehéz feladat hárult a „túlélő karosiakra” településük megőrzésében, melyhez bizonyára az is hozzájárult, hogy soha nem néptelenedett el bármily fájdalmas időszakok köszöntöttek rá.

A tanulmányhoz könnyen áttekinthető, precíz jegyzetek tartoznak.

Halász Imre: A település utolsó két évszázada. Halász Imre arra vállalkozott, hogy a 17. század elejétől az 1990-es évek végéig nyomon követi a település történetét. Különösen nehéz feladat várt rá, hiszen a II. világháború végéig az idevonatkozó források, dokumentumok rendelkezésre álltak, csakhogy ekkor érthetetlen módon a falu lakosai megsemmisítették ezeket. A kutató így csak a fennmaradt összeírások, illetve statisztikai adatközlések tartalmi adatközlésére szorítkozhat.

Tanulmányát három nagyobb egységre bontja. Az 1900-ig terjedő időszakot a „kontraktusok évtizedeinek” határozza meg. Igyekszik a lehető legrészletesebben közölni az egyes összeírásokat (pl. 1695, 1697, 1699, 1700, 1702, 1711, 1768, 1787, 1789, 1794, 1825, 1828, 1850, 1865). A sok-sok érdekességet tükröző forrásokból kiderül például, hogy a település az 1695-ös urbárium szerint — négy emberöltő után — újra oppidumként került összeírásra. A legrégebbi gazdanévsorból (1699) megtudhatjuk, hogy mekkora telekkel, hány hold szántóval, mekkora réttel, szőlővel rendelkeztek az akkori gazdák. Az 1701-esből pedig kirajzolódik az állatállomány és a termelt növények összetétele. A méhészetnek Sormás és Újudvar mellett itt fontos szerepe volt a gazdálkodás területén.

A 18. század folyamán — derül ki az összeírásokból — jelentékeny változások zajlanak a földművelés (szőlőtermesztés) és a népesség összetétele terén is. Utóbbi változásainál a féltelkes jobbágycsoportok számának

növekedését és az iparosok letelepedését konstatálhatjuk. A század végére három uradalmi épület (kocsma, mészárszék, malom) mellett a házak döntő többsége már tapasztott sövényfalú, szalmatető épület. A zselléresedés jelei más területekhez hasonlóan itt nyomon követhetők. 1794-ben egy tűzvész következtében a falu negyede a lángok martalékává vált, a tűz okozta sebek csak kb. három év alatt gyógyultak be.

A 19. század első feléből az 1828-as Regnicolaris Conscriptio tartalmazza a legbővebb adatállományt. Ekkor 93 házban 167 adóköteles családfőt írtak össze. 1848 után Karos az uradalom harmadik legjelentősebb települése Komárom és Galambok mögött. A polgári közigazgatás kialakítása során Zalakarost a Nagykanizsai járásba sorolták, viszont körjegyzőséget nem kapott, így a község és lakói hivatalos ügyeiket Galambokon intézhették.

A második egység a karosi hagyományos szőlő- és bortermelést idézi. A szerző végig követi az összeírások idevonatkozó információit, a hegyközség 1777-es szerveződését és problémáit, a termelési értékek és piaci feltételek rendszerét. Az 1895-ös filoxéra nem érintette a területet, s ez jelentős többletkiadásoktól mentette meg a termelőket. A szőlők állapota viszont évtizedről évtizedre romlik, a közepes minőség vált meghatározóvá.

A harmadik egységben századunk fejlődési vonalát rajzolja meg a szerző. A településhierarchia az egyházi birtok négy településéből álló kistrégióban a negyedik helyet foglalta el Zalakaros. A második világháború kirobbanásáig a település szinte csak stagnált, s nem fedezhető fel semmi olyan erő, amely ebből az állapotából kimozdítaná. Úgy tűnik, mintha a hátrul levőség árnyékából nem lenne kiút. A háború következményei, a politikai váltások 1960-ig csak az alapszolgáltatások terén eredményeztek előrelépést. 1962-után meghozta a várva várt fordulatot — egy próbafúrás során magas hőfokú termálvízre bukkantak. Ezzel minden szinte a feje tetejére állt, hiszen a falu nem rendelkezett megfelelő infrastrukturális háttérrel a gyógyüdültetés, vendéglátás terén. 1978-tól már minősített gyógyvízű fürdő, 1984-től nagyközség, 1997-től város. A korábban megszokott településhierarchia felborult és ma már Zalakaros térszervező funkciót tölt be a kistrégióban.

A jegyzetek bősége jó segítséget nyújt az olvasónak a feldolgozáshoz.

Kerecsényi Edit: Zalakaros népi értékei. Kerecsényi Edit néprajzsként hosszú évtizedek óta kutatja Zalát néprajzi szempontból. E tanulmánya kétségkívül a kötet „legszínesebb” eleme. Nemcsak tudományos alapjait, hanem a tárgykörhöz tartozó tárgyi emlékek bemutatását is. Az eddigi dolgozatok ismeretanyaga szinte életre kel a sorok között, a rajzokon, a szokásokban, a kottapapírokon.

A vizsgálata középpontjába a 19. század közepétől az 1960-as évekig terjedő időintervallum került. A rendkívül jól tagolt munka az itt élők életmódját helyezi előtérbe. Ennek kapcsán ismerhetjük meg a szőlő- és bortermelés mellett az állattartáshoz kötődő ún. „pajtáskertes” gazdálkodás emlékeit. A „Sziget” szolgált a családi gazdálkodás központjául, ahol csak a családok férfi tagjai tevékenykedtek (még a teheneket is ők fejték). Addig maradt meg ennek jelentősége, amíg a marhatartásnak nagy fontossága volt.

Az építkezési szokásokat — a mellékletben található — hét rajz teszi még érzékletesebbé. A szerző leírásával szinte végigvezeti az olvasót az épületek jellegzetes helyiségein a szobáktól, a füstökonyhán keresztül a kamráig. A századfordulótól kezdődően az utcafrontos házaknál szerkezeti és beosztási módosulások követhetők nyomon elsősorban a módosabb tulajdonosok esetében.

A Karos környéki pincék gazdasági szerepe a pajtáskertes felszámolása után megnőtt.

Az épületek jellege a funkcióhoz igazodott. Bár a vidéki tulajdonosok gyakran toldottak a pincékhez fészert vagy istállót. Természetesen a társas életben betöltött szerepét is hangsúlyozza a dolgozat.

A népviselet változásait párhuzamba állítva láthatjuk mind a női, mind a férfi öltözködésre vonatkozóan. Az 1870-es évek táján az ún. szabadrajzú zalai fehérhímzés egyik központja Karos. Alig húsz év múlva a fiatalok jelentős hányada áttért a bolti textíliák használatára és a hímzés terén megjelent a magashímzés, a „richelieu” és a színeshímzés is. Az 1930-as években pompáztak a nők leginkább az ún. „Gyöngyösbokrétá”-ban. A férfiak öltözködése valamivel egyszerűbb. A polgárisodás jegyei itt is tapasztalhatóak, de a '20-as évekig. A fehér vászonöl-

tözet („4 szeles” gatyá, egyenes szabású ing, „gurcsigombos”, fekete posztómellény) a domináns.

A népszokások közül a Luca-nap, a betlehemezés, a regölés és a pünkösdi királynőjárás hagyománya a legerősebb.

A pásztorok életmódját, tevékenységüket, különállásukat és a betyárokhoz fűződő kapcsolatukat igen gyakran a helyi népdalok őrizték meg az utókor számára, melyek közül Kodály Zoltán és Péczeli Attila gyűjtései is tanúskodnak. A pásztorok főleg a múlt század második felében valóságos népművészeti remekeket hagytak hátra faragásaik révén.

A tanulmány melléklete széleskörű bibliográfiai anyagot, jegyzeteket, valamint a fent említett értékes rajzokat (16 db) és kottákat (11 db) tartalmazza.

Novák Ferenc: Adattár Zalakaros társadalmi- és tömegszervezeteinek, továbbá intézményeinek történetéhez. Novák Ferenc a város „mindenesé” írta a tanulmánykötet utolsó fejezetét, amely tovább árnyalja a településről eddig megismerteket.

Két korszak rajzolódik ki az adattárból. Az egyik az egypártrendszer világát idézi, a másik pedig a rendszerváltást követő évtizedbe nyújt bepillantást

sajátos aspektusból. 1948 és 1990 között az akkori korszaknak megfelelően az alulról szerveződésnek csak apró, több esetben ellenőrzött, jelei mutatkoztak. Az állami és pártirányítás felügyelete alól nehéz dolognak bizonyult a kibújás. A Nótanácsról, az Önkéntes Tűzoltó Egyesületről, a Vöröskeresztről is olvashatunk a fejezetben.

1990 után nagyot változott a kép és létrejöttek azok az alapítványok, egyesületek, melyek a polgári átalakulás tagadhatatlan jeleit mutatják. A nyitottság, mely korábban „leginkább” a Művelődési Házat jellemezte átragadt más intézmények, szerveződések gondolkodásmódjára.

A külföldi partnerkapcsolatok Asperhofennel (Ausztria) és Puchheimmel (Németország) váltak a legszorosabbá.

A fejezethez nagyon bőséges jegyzet tartozik.

A kötet végén német nyelvű rövid összefoglalók olvashatók az egyes dolgozatokról, melyeket dr. Tanai Miklós fordított.

A tartalomjegyzéket 114 színes és fekete-fehér fotó követi.

(Zalakaros, 2000, Zalakaros Város Önkormányzata, 447 oldal)

Szerzőink

Ács Jenő író — Budapest

Albert Gábor író — Budapest

Bacsa Gábor hadtörténész — Nagykanizsa

Bence Lajos költő, irodalomtörténész — Szlovénia

Bécsy Tamás színházi szakíró — Budapest

Bohár András kritikus — Budapest

Borbás György művészeti író — Zalaegerszeg

Büky László nyelvész — Szentendre

Flumbort Rita képzőművész — Nagykanizsa

Kocsis Katalin könyvtáros — Nagykanizsa

Kostyál László művészettörténész — Zalaegerszeg

Major-Zala Lajos költő — Svájc

Nagy Attila olvasáskutató — Budapest

Nyirfalvy Károly költő — Budapest

Orsós Jakab író — Gellénháza

Péntek Imre költő, szerkesztő — Székesfehérvár

Pomogáts Béla irodalomtörténész — Budapest

Rábavölgyi Attila tanár — Nagykanizsa

Szennay Ilona költő — Budapest

Szoliva János költő — Nagykanizsa

Tábori Zoltán író — Budapest

Várdy Béla történész — Pittsburg, USA

Varga Imre kritikus — Budapest